

Grażyna Lewandowicz

Biblizmy we współczesnym języku polskim

Collectanea Theologica 65/4, 5-20

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GRAŻYNA LEWANDOWICZ, WARSZAWA

BIBLIZMY WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU POLSKIM

Pismo Święte jest własnością całego świata, a jego treść od dawna przekracza granice językowe. W XVI w. naród dysponujący tłumaczeniem Biblii we własnym języku narodowym miał prawo do zajmowania miejsca wśród narodów kulturalnych, jeżeli przyjmujemy za Aleksandrem Brücknerem, że kultura to przede wszystkim rozwój duchowy oparty na wartościach religijno-moralnych¹.

Głównym, obok antyku źródłem kultury europejskiej, w której orbicie kształtowała się także kultura polska, jest chrześcijaństwo. Nie można zrozumieć naszej rodzimej sztuki i literatury bez znajomości Biblii, której obrazy, przypowieści i symbole inspirowały i inspirowały nadal wielu twórców.

Znajomość języka Biblii, utrwalonego w polszczyźnie zwłaszcza dzięki funkcjonującemu od ponad 400 lat przekładowi księdza Jakuba Wujka zaowocowała zdomowieniem się w warstwie leksykalnej języka zwrotów i wyrażeń biblijnych. W językoznawstwie toruje sobie drogę termin „biblizm(y)” oznaczający wyrazy, zwroty, wyrażenia lub frazy zaczerpnięte z Pisma Świętego, używane czy to w języku literackim, czy też w potocznym zazwyczaj znaczeniu przenośnym². Zwroty te wydają się niejednokrotnie tak oczywiste, pospolite i swojskie, że nawet nie domyślamy się ich pochodzenia. Wystarczy jednak rozczytać się w Piśmie Świętym, aby na nie trafić. Wpływ Biblii sięgał bardzo głęboko w frazeologię potocznej mowy polskiej, stał się jednym z zewnętrznych znamion naszej przynależności do kultury chrześcijańskiej, gdyż przede wszystkim w języku każdego narodu odbija się jego życie, jego kultura materialna i duchowa.

¹ Tezę tę znakomicie uzasadniła M. K o s s o w s k a, w monumentalnym dziele *Biblia w języku polskim*.

² Termin za: I. B a j e r o w a, *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*, w: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*. Pod red. M. K a r p u l u k, I. S a m b o r, Lublin 1988 s. 21-44; S. B a b a, *Z życia wybranych zwrotów biblijnych we współczesnej polszczyźnie*, w: *Biblia a kultura Europy*, Łódź 1992, t.1. s. 167.

Oczywiście język, zwłaszcza mówiony, podlega nieustannym przemianom. Wiele mocno utrwalonych wyrażen, zwrotów czy pojęć zaczerpniętych z Biblii zanika bądź zdecydowanie zmienia znaczenie. Dzieje się tak między innymi pod wpływem środków masowego przekazu, a zwłaszcza telewizji. Za przykład może posłużyć reklama samochodu marki Renault-Clio, opatrzona hasłem „Renault-Clio prosto z raju”. Reklama ta nawiązuje to motywu grzechu pierworodnego i jego konsekwencji w postaci wypędzenia z raju, wypaczając jednak sens przekazu biblijnego. Oto kokieteryjnie wyglądający wężyk o długich rzęsach, zamiast groźnego węża będącego symbolem szatana, odwodzi Adama i Ewę od sięgnięcia po owoc z drzewa wiadomości dobrego i złego, wskazując w to miejsce samochód. Fakt, że ludzie wsiadają do samochodu, zmienia ich życie na lepsze. Oboje z radością i ulgą – sami, a nie jak to jest w Biblii, wypędzeni, opuszczają raj. W tym krótkim filmie zmieniono sens i istotę historii zbawienia. W takim kontekście niepotrzebna staje się ofiara Jezusa Chrystusa.

Sekularyzacja czy wręcz wulgaryzacja zdarzeń i postaci biblijnych przejawia się również i w innych programach. Linia zmian znaczeniowych prowadzi do nadawania biblizmom sensu świeckiego, w najlepszym razie żartobliwego. Zmiany te warunkuje życie społeczne, które ulega daleko posuniętemu zeświecczeniu. Znajduje to odbicie w języku, ograniczając jego element sakralności. Powoduje wypaczenie właściwego znaczenia wyrazów i zwrotów biblijnych, a nawet ich całkowitą niezrozumiałość. Jak dalekie i chyba nieodwracalne są to zmiany, wykazują wyniki badań cytowanych przez Irenę Bajerową.

Stwierdza ona mianowicie, że znajomość biblizmów w starszym pokoleniu jest powszechna, w przeciwieństwie do środowiska młodzieży, która często nie potrafi powiązać zwrotów biblijnych z odpowiednią treścią, niejednokrotnie nie rozumie ani ich znaczenia dosłownego, ani przenośnego³. Badania w celu ustalenia stopnia znajomości pewnej grupy biblizmów przeprowadzono wśród 135 uczniów dwóch liceów w Dąbrowie Górniczej i Nowym Targu. Mieli oni objaśnić znaczenie takich wyrażen i zwrotów jak: apokalipsa, golgota, niewierny Tomasz, rzeź niewiniątek, słup soli, sodoma i gomora, samarytański uczynek, umyć ręce, wieża Babel. Okazało

³ I. Bajerowa, *dz. cyt.*

się, że ani jedna odpowiedź nie była w pełni poprawna, średnia zaś poprawnych szczegółowych odpowiedzi wyniosła 60%⁴. A przecież wątki biblijne przewijają się przez różne sfery życia, wobec czego człowiek nie znający tych motywów staje się nowoczesnym barbarzyńcą, nie rozumiejącym źródeł dzisiejszego życia, nie tylko duchowego.

Należy co prawda odnotować i zjawiska odwrotne, jak zastępowanie wyrażeń potocznych zwrotami biblijnymi np. „agapa” zamiast „posiłek”, „alleluja” zamiast „dzień dobry”, sytuacje te jednak dotyczą raczej wspólnot religijnych i nie wkraczają do języka potocznego. Nie upowszechniły się również zwroty używane przez Ojca Świętego takie jak np.: „Nie lękajcie się”, „Otwórzcie drzwi Chrystusowi”, „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi, tej ziemi”. Obserwuje się raczej kurczenie, cofanie się zasięgu sakralności języka, która wzbogaca nie tylko jego warstwę znaczeniową, ale także emocjonalną. Ten zanik jest równoznaczny z zubożaniem języka. Zjawisko to dotyczy imion chrzestnych, nazw świąt, nazw miejscowości, ulic, placów.

Wprowadzie zasób frazeologii biblijnej jest dość dobrze rozpoznany dzięki pracom m. in. Stanisława Szobera, Antoniego Krasnowolskiego, Jana St. Bystronia, Stanisława Skorupki⁵, to jednak wszystkie wymienione dzieła odwołują się do tekstów sprzed 1960 r. i nie dają wyobrażenia o losach zwrotów biblijnych w polszczyźnie końca XX w. a odwołując się do źródeł, nie uwzględniają nowych, posoborowych tłumaczeń Biblii, choćby najpopularniejszego, którym jest Biblia Tysiąclecia.

Prezentowane niżej zestawienie biblizmów to owoc trwającej ponad rok pracy zbierania i wychwytywania, przede wszystkim z mowy potocznej, wyrażeń, zwrotów i fraz zaczerpniętych z Biblii. Z pewnością nie jest to spis wyczerpujący. Przy gromadzeniu kierowano się przede wszystkim obiegowym, częstym użyciem poszczególnych biblizmów.

⁴ Warto chyba za I. Bajerową przytoczyć poprawność odpowiedzi na pytania o znaczenie poszczególnych biblizmów: rzeź niewiniątek – 87% poprawnych odpowiedzi, golgota – 85%, niewierny Tomasz – 82%, umyć ręce – 66%, sodomia i gomora – 58%, wieża Babel – 53%, słup soli – 45%, uczynek samarytański – 35%, apokalipsa – 26%.

⁵ Wymienione prace znajdują się w załączonym wykazie źródeł pozycje nr 23, 9, 5, 21.

Całość zgromadzonego materiału można podzielić następująco:

- biblizmy odnoszące się do osób tak autentycznych, jak i fikcyjnych, np. z przypowieści;
- porównania;
- przysłowia;
- przenośnie.

Inny podział przebiega według autentyczności zwrotów i obejmuje:

- takie, dla których można wskazać konkretne miejsce w Piśmie Świętym (można je nazwać biblizmami pierwotnymi);
- okołobiblijne – nawiązujące do sytuacji przedstawionej w Biblii;
- parafrazy.

Obie ostatnie kategorie można nazwać biblizmami wtórnymi.

Trzeci podział przebiega zgodnie z podziałem samej Księgi na Stary i Nowy Testament.

Rzadkością, jak już wspomiano, są tak zwane neobiblizmy, które dopiero torują sobie drogę do języka codziennego i nie znalazły się w zestawieniu. Jedynym uwzględnionym neobiblizmem jest zwrot z Listu do Rzymian „zło dobrem zwyciężaj” (Rz 12, 21), spopularyzowany przez księdza Jerzego Popiełuszkę.

Kiedy prace nad niniejszą publikacją dobiegały końca, ukazała się książka Anny M. Komornickiej *Słownik zwrotów i aluzji biblijnych*. Autorka opracowała 118 ze zgromadzonych przez siebie ponad 300 zwrotów⁶.

Należy mieć nadzieję, że zarówno słownik Komornickiej, jak i niniejsza skromna praca będą świadectwem zakorzenienia się treści biblijnych w polszczyźnie, ułatwią ich rozpoznanie w codziennych wypowiedziach, a być może także przyczynią się – ku wielkiej radości autorek – do sięgnięcia po Pismo Święte i rozczytanie się w jego treści.

⁶ Hasła opracowane przez A.M. Komornicką opatrzone w prezentowanym dalej spisie gwiazdką. Pozostałe, zebrane przez obie autorki, czekają na opracowanie.

Wykaz źródeł

1. Bąba S., Liberek J., *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1994.
2. *Biblia a kultura Europy*. Materiały z sesji, Łódź 1992 t. 1-2.
3. *Biblia a literatura polska*, Warszawa 1984.
4. *Biblia w literaturze*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1976 t.2 s. 431-450.
5. Bystron J., *Przysłowia polskie*, Kraków 1933.
6. Doroszewski W., *O kulturę słowa*, Warszawa 1962-1979.
7. Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985.
8. Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, Poznań 1968-1969 t. 1-2.
9. Krasnowolski A., *Przenośnie mowy potocznej*, Warszawa 1906.
10. Krzyżanowski J., *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelskich tuzin*, Warszawa 1975 t. 1-2.
11. Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa 1959.
12. Langkammer H. OFM, *Słownik biblijny*, Katowice 1990.
13. Leon-Dufour X.SJ, *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1986.
14. Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
15. Milewski T., *Rola kościoła w kształtowaniu polskiego języka literackiego*, Znak 1958 nr 46.
16. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969-1978 t. 1-4.
17. *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. M. Karpułuk, I. Sambor, Lublin 1988.
18. Prostack E., *Ja Cię nauczę mądrości. Aforyzmy biblijne*, Świdnica 1992.
19. Romaniuk K., *Synopsa polska czterech Ewangelii*, Wrocław 1985.
20. Rospond S., *Kościół w dziejach języka polskiego*, Wrocław 1985.

21. Skorupka S., *Z zagadnień frazeologii*, w: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej TNW*, Wyd. I. Językoznawstwa i Historii Literatury, Warszawa 1952 t. 4.

22. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, pod red. S. Skorupki, Warszawa 1977 t. 1-2.

23. Szober S., *Echa Biblii we frazeologii polskiej*, w: *Na straży języka*, Warszawa 1937, s. 93-96.

24. Walczak B., *Biblia a język*, *Życie i Myśl* 1985 nr 11-12.

Biblizmy w potocznym języku polskim

A

- * 1. Alfa i omega (Iz 41,4; Iz 44,6; Ap 1,8; Ap 22,13)
- * 2. Alleluja (Tb 13,18; Ps 111; Ps 118; Ap 19,1-3)
- * 3. Amen (Pwt 27,15-26; 1 Krn 16,36; Ap 5,14)
- 4. Ani oko nie widziało, ani ucho nie słyszało (1 Kor 2,7-10)
- 5. Antychryst (1 J 2,18; 1 J 4,3; Ap 13; Ap 19,11-20)
- * 6. Apokalipsa (Ap)

B

- * 7. Beniaminek (Rdz 35,18; Rdz 42,4)
- 8. Bezczelne twarze (Ez 2,4)
- 9. Biały koń, jeździec na białym koniu (Ap 6,2; 19,11; 19,14)
- 10. Bić się w piersi (Na 2,8; Łk 18,13)
- 11. Biednych zawsze macie u siebie (Mt 26,11; Mk 14,7; J 12,8)
- 12. Błogosławiony między niewiastami (Łk 1,28)
- 13. Boże listy (2 Kor 3,2-3)
- *14. Bóg dał, Bóg wziął (Hi 1,21)
- Bóg mi świadkiem (Flp 1,8; Rz 1,9-10)
- 15. Bóg z nami, który przeciwko nam (Iz 8,10; Rz 8,31)
- 16. Bój się Boga (Łk 23,40)
- 17. Brać niebo i ziemię na świadków (Pwt 4, 26; Flp 1,8)
- *18. Budować na piasku (Mt 7,26; Łk 6,49)
- 19. Być komuś solą w oku (Lb 33,55)
- 20. Być opoką (Mt 16,18)
- *21. Być stróżem brata swego (Rdz 4,9)

C

- 22. Całym sercem i całą duszą (Pwt 4,29)
- 23. Cham (Rdz 9,22)

- *24. Chleba naszego powszedniego (Mt 6,9-14; Łk 11,3)
- 25. Chodzić krętymi drogami (Sdz 5,6)
- 26. Chodzić nago i boso, nagi i bosi (Iz 20,2nn)
- 27. Chóry anielskie (Kol 1,16)
- 28. Chrzest ogniowy (Mt 3,11)
- 29. Chwała Bogu, chwała na wysokości Bogu (Łk 2,14)
- 30. Chwieje się jak trzcina na wietrze (Mt 11,7; Łk 7,24)
- 31. Chytry jak wąż (Rdz 3,1; Mt 10,16)
- *32. Ciemności egipskie (Wj 10,21nn)
- 33. Ciernie i głogi (Rdz 3,18)
- 34. Cierń w oku (Lb 33,55; 2 Kor 12,7)
- 35. Ciężar złożony na barkach (Iz 9,5)
- 36. Co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela (Mk 10,9)
- 37. Co człowiek posieje to i żąć będzie (Ga 6,8)
- 38. Co w sercu to i na języku (Mt 12,34; Łk 6,45)
- 39. Com napisał, napisałem (J 19,22)
- *40. Córa Ewy (Rdz 3,20; Rdz 4,1; Tob 8,8; 2 Kor 11,3; 1 Tm 2,13)
- 41. Cymbał brzmiaący (1 Kor 13,1)
- 42. Czasy apokalipsy (Ap 1,11; Ap 6,2nn)

D

- 43. Dać świadectwo prawdzie (J 18,37)
- 44. Daj temu, kto cię prosi (Mt 5,38-42)
- 45. Darmo chleba nie jadłem (2 Tes 3,8)
- 46. Darmo otrzymaliście, darmo dawajcie (Mt 10,8; Rz 3,24; 2 Kor 11,7)
- 47. Dary Boże (Koh 3,13)
- 48. Dążcie do tego co w górze, nie do tego co na ziemi (Kol 3,2)
- 49. Do ostatnich granic (Wj 13,20)
- 50. Dom niewoli (Wj 13,3; Joz 24,17)
- *51. Dostać się jak Piłat w Credo
- 52. Drzewo poznaje się po owocach (Mt 12,33)
- 53. Duch ochoczy ale ciało mdłe (Mt 26,41)
- 54. Dzięki Ci, Boże (1 Kor 1,14; 1 Kor 14,18)
- 55. Dziś mnie, jutro tobie (Syr 38,22)

E

- 56. Exodus

F

- 57. Fałszywy prorok (Mt 7,15)
- *58. Faryzeusz (Mt 9,9-13; Łk 19,1-10)

G

- *59. Gałązka oliwna (Rdz 8,11)
- *60. Gehenna (Jr 7,31-32; 2 Krl 23,10)
- 61. Głodnych nakarmić (Mt 25,35-44)
- *62. Głos wołającego na pustyni (Iz 40,3; Mt 3,3; Mk 1,3; Łk 3,4; J 1.23)
- 63. Głos z nieba (Mt 3,17)
- 64. Głowę (łeb) komuś zetrzeć (Rdz 3,15) przytrzeć komuś rogow (Jr 48,25)
- 65. Godzien robotnik swojej zapłaty (Mt 10,10)
- 66. Goliat (1 Sm 17,4-10)
- *67. Gołąb pokoju (Rdz 8,11)
- 68. Groby pobielane (Mt 23,27)

H

- 69. Herod (baba) (Mt 2,13-18)
- *70. Hiobowe wieści (Hi 1,13-22)

I

- 71. Idź i powieś się (Mt 27,5)
- 72. Idź precz szatanie (Mt 4,10; Mk 8,32-33)

J

- 73. Jak jeden mąż (Sdz 20,1)
- 74. Jak gwiazd na niebie (Rdz 22,17)
- 75. Jak piasek morski (Rdz 22,17; Rdz 32,13)
- 76. Jak w raj, jak w niebie
- 77. Jasność była od niego (Mt 17,2)
- 78. Jaśniejące oblicze (Mt 17,2)
- 79. Jeremiada (Lam.)
- *80. Jeśli cię ktoś uderzy w prawy policzek nadstaw mu i drugi (Mt 5,39)
- *81. Jeźdźcy Apokalipsy (Ap 6,1-8)
- 82. Jota (Mt 5,18)
- 83. Jubileusz (Kpł 25,10)
- *84. Judasz (Mt 26,14)
- *85. Judaszowe srebrniki (Mt 26,15)

K

- *86. Kain, postępek, zamię (Rdz 4,1nn; Rdz 4,15)
- 87. Kamienne tablice (Wj 31,18; 2 Kor 3,3)
- 88. Kamień obrazu (Iz 8, 14)
- *89. Kamień węgielny (Iz 28,16; Ps 118,22; Mk 12,10; Dz 4,11;Ef 2,20n; 1 Kor 3,11; 1 P 2,6nn)
- 90. Kąkol między pszenicą (Mt 13,25)
- 91. Kielich goryczy (Mt 26,39; Łk 22,42)
- 92. Kogo Bóg miłuje temu krzyże śle (Hbr 12,6)
- 93. Kolos na glinianych nogach (Dn 2,31-34)
- 94. Kołaczcie a otworzą wam (Mt 7,7)
- 95. Kopać pod kimś dołki (Prz 26,27)
- 96. Korona cierniowa (Mt 27,29; Mk 15,17; J 19,2)
- 97. Korona życia (Jk 1,12; Ap 2,10)
- *98. Kozioł ofiarny (Kpł 16,7-10; Kpł 16,21)
- *99. Kraj mlekiem i miodem płynący (Wj 3,8; Lb 16,13; Ez 20,6)
- 100. Krew z krwi i kość z kości (Rdz 2,23)
- 101. Królestwo niebieskie (Mt 3,2; Mt 4,17; Mt 13,44-46)
- 102. Krwawy pot (Łk 22,44)
- 103. Krzak ognisty, gorejący (Wj 3,2nn)
- 104. Księga życia (Flp 4,3; Ap 20,12)
- 105. Kto ma temu będzie dane (Mt 13,12)
- 106. Kto ma uszy do słuchania niech słucha (Mk 4,9)
- *107. Kto mieczem wojuje od miecza ginie (Mt 26,52; Ap 13,10)
- 108. Kto nie chce pracować niech też nie je (2 Tes 3,10)
- 109. Kto nie jest w nami jest przeciwko nam (Mt 12,30; Mk 9,40)
- 110. Kto sieje wiatr zbiera burzę (Oz 8,7)
- 111. Kto się poniża będzie wywyższony (Mt 23,12; Łk 14,11)

L

- 112. Lata tłuste i lata chude (Rdz 41,25nn)
- 113. Lew ryczący (1 P 5,8)
- *114. Listek figowy (Rdz 3,7)
- 115. Ludzie dobrej woli (Łk 2,14)

Ł

- *116. Łazarz, biedny jak Łazarz (Łk 16,22-23; J 11,1)

M

- *117. Mamona (Mt 6,24; Łk 16,9,11,13)
- *118. Manna niebieska (Wj 16,1nn)

- 119. Marność nad marnościami (Koh 1,2)
- 120. Martwa litera (2 Kor 3,6)
- *121. Matuzalem (Rdz 5,21-27)
- *122. Mądrość Salomona, mądry jak Salomon (Mt 12,42; 1 Krl 3,9-12; 1 Krl 5,14)
- 123. Mene, tekel, fares (Dn 5,25-28)
- 124. Miecz obosieczny (Hbr 4,12)
- 125. Mieć czyste ręce (Rdz 20,5)
- 126. Miedziane czoło (Iz 48,4)
- *127. Miłosierny Samarytanin (Łk 10,30-37)
- 128. Miłuj bliźniego jak siebie samego (Mt 22,39 Mk 12,31 Łk 10,27)
- 129. Miska soczewicy (Rdz 25,34)
- *130. Moloch (Kpł 20,5; 2 Krl 16,3; 23,10; Dz 7,43)
- 131. Morze ognia (Łk 17,29; Ap 19,20; Ap 20,10; Ap 21,8)

N

- 132. Na obraz i podobieństwo (Rdz 1,26)
- 133. Na wieki wieków (Hbr 1,8; Ap 4,9)
- 134. Naczynie gliniane (Jr 18,1-6)
- 135. Nadstawiać ucha (Prz 22,17)
- 136. Nadzieja zawieść nie może (Rz 5,5)
- 137. Nastawać w porę i nie w porę (2 Tm 4,2)
- 138. Nie chwal dnia przed zachodem słońca (Prz 27,1)
- 139. Nie czyn drugiemu co tobie nie miło (p. Miłuj bliźniego)
- 140. Nie jest dzisiaj (Hi 8,9)
- 141. Nie kuś mnie szatanie (1 Kor 7,5)
- 142. Nie mieć gdzie głowy skłonić (Mt 8,20)
- 143. Nie oddawajcie złem za zło (1 P 3,8-9)
- 144. Nie pada manna z nieba (p. manna niebieska)
- *145. Nie rzucać pereł przed wieprze (Mt 7,6)
- *146. Nie samym chlebem żyje człowiek (Mt 4,4; Łk 4,4)
- 147. Nie sądzcie abyście nie byli sądzeni (Mt 7,1; Łk 6,37)
- 148. Nie wart rozwiązać rzemyka u sandałów (Mk 1,7; Łk 3,16; J 1,27)
- *149. Nie wie prawica co czyni lewica (Mt 6,3)
- 150. Nie wódz na pokuszenie (Mt 6,13)
- 151. Nie z tego świata (J 18,36)
- 152. Nie znacie dnia ani godziny (Mt 25,13)

- *153. Nie zostanie kamień na kamieniu (Mt 24,2; Mk 13,2; Łk 21,6)
 - 154. Niebieski ptak (Mt 6,26; Łk 12,24)
 - 155. Niech mowa wasza będzie tak tak, nie nie (Mt 5,37)
 - 156. Niech nas (cię) Bóg broni (1 Mch 2,21)
 - 157. Niech spoczywa w pokoju (Ps 4,9)
 - *158. Niewierny Tomasz (J 20,24-29)
 - 159. Niewola egipska (Wj 1,1-12)
 - 160. Niezbadane są wyroki boskie (Dz 11,33-36)
 - 161. Nikt nie jest prorokiem we własnym kraju (Łk 4,24; J 4,44)
 - 162. Nikt nie może dwom panom służyć (Mt 6,24)
 - 163. Nim kogut zapieje (Mt 26,34; Mk 14,30; Łk 22,34; J 13,38)
 - 164. Noga mu (im) się powinęła (Pwt 32,35)
 - 165. Nosić na rękach (Ps 91,11-12; Mt 4,6; Łk 4,11)
 - 166. Nosić swój krzyż (Mt 10,38; Łk 14,27)
- O**
- 167. O pianiu koguta p. nim kogut zapieje
 - 168. Obedrzeć z szat (Mt 27,28)
 - 169. Obrąć, wybrać lepszą cząstkę (Łk 10,42)
 - 170. Obyś był zimny albo gorący (Ap 3,15)
 - *171. Od Adama i Ewy
 - *172. Od Annasza do Kajfasza (J 18,12-13.24)
Od Piłata do Heroda (Łk 23,7)
 - *173. Oddajcie co cesarskie cesarzowi a co boskie Bogu (Mt 22,21)
 - *174. Oddzielić owce od kozłów (Mt 25, 31-33)
 - 175. Odpłacić złym za dobre (Rdz 44,4)
 - 176. Odpuszczać winy, grzechy (J 8,11)
 - 177. Odróżnić ziarno od plew (Mt 3,12)
 - 178. Ofiara bezkrwawa
 - 179. Ogień niebieski (Ap 20,9)
 - 180. Ogień piekielny (Mk 9,43; Jk 3,6)
 - 181. Ogród rozkoszy (Rdz 2,8)
 - *182. Oko za oko i ząb za ząb (Kpł 24,20; Mt 5,38)
 - 183. Onanizm (Rdz 38,9-10)
 - 184. Opatrywać rany serc złamanych (Iz 61,1-2a)
 - 185. Ostatni będą pierwszymi (Łk 13,14)
 - 186. Otwarte oczy (Łk 24,31)
 - *187. Owca zabłąkana, zagubiona (Mt 18,12-14; Łk 15,3-7; 1 P 2, 25)
 - 188. Owoc z drzewa rajskiego (Rdz 2,16-17)
 - *189. Owoc zakazany (Rdz 2,16-17)

P

- 190. Padać komu do stóp (Mk 5,22)
- *191. Padół ziemski, łez, płaczu (Ps 84,7)
- *192. Palec boży (Wj 8,15; Wj 31,18; Łk 11,20)
- 193. Pan stworzenia (Rdz 1,28)
- 194. Panny mądre i głupie (Mt 25, 1nn)
- 195. Paść na odpowiedni grunt (Mt 13,8)
- 196. Piec ognisty (Dn 3,6,20-23; Mt 13,42,50; Ap 9,2)
- 197. Pienia anielskie
- 198. Pierwsza miłość (Ap 2,4)
- 199. Pierwsi będą ostatnimi a ostatni pierwszymi (Mt 19,30; Mt 20,16, Mk 10,31; Łk 13,30)
- 200. Pisać na piasku palcem (J 8,6)
- *201. Plagi egipskie (Wj 7,14-11)
- *202. Płacz i zgrzytanie zębów (Mt 8,12; Łk 13,28; Dz 7,54)
- 203. Płakać nad rzekami Babilonu (Ps 137,1-2)
- *204. Pocałunek Judasza (Mt 26,48nn; Łk 22,48)
- 205. Pod płaszczykiem czegoś (Ml 2,16)
- 206. Podać co, kogo na tacy (Mt 14, 8-11)
- 207. Podnosić oczy (Mt 17,8; Łk 16,23; J 4,35; J 6,5)
- 208. Poić gorzkimi ziołami (Wj 12,8)
- 209. Poić octem (Mt 27,48; Mk 15,36; Łk 23,36)
- 210. Pokój temu domowi (Łk 10,5)
- 211. Pomieszanie języków (Rdz 11,7-9)
- 212. Pomnażać talenty (Mt 25, 14-30)
- 213. Poruszyć niebo i ziemię (Ag 2,6-7; Ag 2,21; Hbr 12,26)
- 214. Postawić na nogi (Ez 2,2)
- 215. Posypać głowę popiołem (Hi 42,6; Iz 58,5)
- *216. Poznacie ich po owocach (Mt 7,16)
- 217. Poznać głupiego po śmiechu jego (Syr 21,20)
- 218. Pozostawać w czyichś rękach (Rdz 16,6)
- 219. Pójść do Damaszku (Dz 9,4)
- 220. Pójść z pośpiechem (Łk 1,39)
- 221. Pracować w pocie czoła, zarabiać na chleb w... (Rdz 3,19)
- 222. Pracować w winnicy pańskiej (Mt 20,1-16)
- 223. Prędej by język przysechł do podniebienia (Ps 137,6; Lm 4,4)
- 224. Prostować ścieżki (Iz 26,7; Mk 1,3; Łk 3,4)
- 225. Proście a będzie wam dane (Mt 7,7)
- *226. Przejrzeć na oczy (Dz 9,18)

- 227. Przejść suchą nogą (Wj 14,22-29)
- *228. Przekuć miecze na lemieszce (Iz 2,4; Mi 4,3; Jl 4,10)
- 229. Przemija postać tego świata (1 Kor 7,31)
- 230. Przeminać, zniknąć jak cień (Hi 8,9)
- 231. Przenieść się na łono Abrahama (Łk 16,22-23)
- 232. Puścić się w płas (2 Sm 6,5; 1 Krn 13,8)
- 233. Puścić z niczym, z torbami (Łk 1,53)

R

- 234. Rajski owoc
- *235. Rajskie życie
- 236. Robotnik winnicy pańskiej (Mt 20,1-16)
- *237. Rozdzierać szaty (Rdz 37,34; Est 4,1; Mt 26,65)
- 238. Rozliczyć się aż do ostatniego grosza (Mt 5,25-26; Łk 12,59)
- 239. Rozpędzić na cztery wiatry (Ez 5,2; Ez 12,14; Ez 17,21)
- 240. Rumienić się ze wstydu (Łk 13,17)
- 241. Rybacy ludzi (Mt 4,18-19; Łk 5,10)
- *242. Rzeź niewiniątek (Mt 2,16-18)
- 243. Rzucac losy (Dz 1,26)
- 244. Rzucac słowa na wiatr (1 Kor 14,9)
- *245. Rzucić pierwszy kamieniem (J 8,7)

S

- *246. Salomonowy wyrok, sąd (1 Krl 3,16-27)
- 247. Samarytanin p. miłosierny samarytanin
- *248. Sądny dzień (Mt 10,15)
- 249. Sądzić według pozorów (J 7,24)
- 250. Serce z kamienia, kamienne serce (Ez 36,26)
- 251. Sklepienie niebieskie
- 252. Skóra i kości (Ps 102,6)
- 253. Słodkie jarzmo (Mt 11,30)
- 254. Słowo stało się ciałem (J 1,14)
- 255. Słuchać z zapartym tchem (Łk 19,48)
- 256. Słup ognia (Wj 13,21-22)
- *257. Słup soli, stać jak...(Rdz 19,26)
- *258. Sodomia i Gomora (Rdz 18,20nn)
- *259. Sól ziemi (Mt 5,13)
- 260. Spać, zasnąć snem wiecznym (Jr 51,39)
- 261. Spragnionych napoić (Mt 25,35-46)
- 262. Sprzedać kogoś za trzydzieści srebrników (Mt 26,15)

- 263. Stawiać, być na świeczniku (Mt 5,15)
- 264. Stawiać światło pod korcem (Mt 5,15,16)
- *265. Strój adamowy (Rdz 2,25; Rdz 3,10-11)
- 266. Strząsać proch z nóg (Mt 10,14)
- *267. Strzec jak źrenicy oka (Pwt 32,10)
- 268. Strzeżonego Pan Bóg strzeże
- *269. Syn marnotrawny (Łk 15,11-32)
- 270. Synowie nocy (1 Tes 5,5)
- 271. Szatan go opętał, być opętany przez szatana
- 272. Szatan w ciebie wstąpił (Łk 22,3)
- 273. Szukajcie a znajdziecie (Mt 7,7)

Ś

- 274. Światło świata (Mt 5,14)
- 275. Święci pańscy (Flp 4,21-22)
- 276. Święta ziemia (Wj 3,5)

T

- 277. Tam skarb twój gdzie serce twoje (Mt 6,21)
- 278. Tkwić między niebem a ziemią (2 Sm 18,9)
- 279. Trąba jerychońska (Joz 6,16-20)
- 280. Trąbić coś, roztrąbić coś o sobie (Mt 6,2)
- 281. Trzcina na wietrze (Mt 11,7)
- 282. Trzymać coś pod korcem (Mt 5,15)
Twardy kark (Wj 32,9-10; Pwt 9,13; Dz 7,51)
- 283. Twarzą w twarz (Wj 33,11)
- 284. Ty nawet Boga się nie boisz (Łk 23,40)

U

- *285. Ucho igielne (Mt 19,24; Mk 10,25; Łk 18,25)
- 286. Uczeń nie jest nad mistrzem (Łk 6,40)
- 287. Uczynić coś w prostocie serca (Rdz 20,5,6)
- 288. Ulepiony z innej gliny (Rdz 3,19)
- *289. Umywać ręce (Pwt 21,1-9; Ps 26,6; Mt 27,24)
- *290. Upadły anioł (Ap 12,9)
- 291. Upusty niebieskie otworzyły się (Rdz 7,11)
- 292. Uszy świerzbią (2 Tm 4,1-5)
- 293. Uważać skąd wieje wiatr (J 3,8)

W

294. W imię ojca i syna (Mt 28,19)
 295. W swoim czasie, swego czasu (Ga 6,9)
 296. Walczyć jak Dawid z Goliatem (1 Sm 17)
 *297. Wdowi grosz (Mk 12,41-44; Łk 21,1-4)
 *298. Wiara góry przenosi, czyni cuda (Mt 17,20; Mt 21,21)
 299. Widzenie apokaliptyczne
 *300. Widzieć w oku bliźniego źdźbło (Mt 7,3; Łk 6,41)
 301. Wieczna kara (Mt 25,46; 2 P 2,9)
 302. Wieniec życia (Jk 1,12; Ap 2,10)
 303. Wieprze gadareńskie (Mt 8,29 nn)
 304. Wierny aż do śmierci (Ap 2,10)
 305. Wierzgać przeciw ościeniowi (Dz 26,14)
 *306. Wieża Babel (Rdz 11,4)
 307. Więcej szczęścia jest w dawaniu niż w braniu (Dz 20,35)
 *308. Wilk w owczej skórze (Mt 7,15)
 309. Włos ci z głowy nie spadnie (Mt 10,30; Łk 21,18)
 310. Włosy są wszystkie na głowie waszej policzone (Łk 12,7)
 311. Włosy stają dęba (Hi 4,15)
 *312. Wołać o pomstę do nieba (Rdz 4,10; Wj 3,9; Wj 22,23)
 *313. Wołanie na pustyni (Mt 3,3; Mk 1,3)
 314. Wpaść w czyjeś ręce (2 Sm 24,14)
 315. Wszelki duch Pana Boga chwali (Ps 148,2; Dn 3,86)
 *316. Wszystko ma swój czas (Koh 3,1nn)
 317. Wydać, przynieść owoc, plon stokrotny (Mt 13,8)
 *318. Wyplakiwać sobie oczy (Łam J 2,11)
 319. Wyrwać ze szponów śmierci (Dn 3,88)
 *320. Wyzionąć ducha (Łam 2,12; Łk 23,46)

Z

321. Z bożej łaski (1 Kor 3,10)
 *322. Z prochu powstałeś i w proch się obrócisz (Rdz 3,19)
 323. Z pustego to i Salomon nie naleje
 Z założonymi rękami czekać (Prz 6,9-11; Prz 24,33-34)
 324. Zaprzeczyć się samego siebie (Mt 16,24)
 325. Zawieszony między niebem a ziemią (2 Sm 18,9)
 326. Zdjęty litością (Mt 20,34)
 *327. Zdjęty z krzyża (Mk 15,46; Łk 23,53)
 328. Zdradziecki pocałunek (Mt 26,48 nn)
 329. Zemsta jest moja (Pwt 32,35)

- 330. Zemstę zostawić Bogu (Rz 12,19)
- 331. Ziemia może się rozstać i ogień spaść z nieba (Iz 54,10)
- *332. Ziemia obiecana (Rdz 12,7; Rdz 13,15L; Wj 3,8,17; Hbr 11,9)
- *333. Złe oko (Mk 7,21-22)
- 334. Zło dobrem zwyciężaj (Rz 12,21)
- 335. Złoty cielec (Wj 32,4nn)
- 336. Zmieni skórę (Jr 13,23)
- 337. Zmusza cię kto żeby iść z nim 1000 kroków idź 2000 (Mt 5,41)
- 338. Znak Kaina (Rdz 4,15)
- 339. Znak sprzeciwu (Łk 2,34)
- 340. Znaki czasu (Mt 16,3; Łk 12,56)
- 341. Znaleźć drogocenną perłę (Mt 13,44-46)
- 342. Zwierciadło duszy (Łk 11,34)

Ż

- 343. Żaden prorok nie jest mile widziany w swoim kraju (Łk 4,24)
- 344. Żniwo wielkie, ale robotników mało (Mt 9,37)
- *345. Żona Lota (Rdz 19,26)
- 346. Żywe kamienie (1 P 2,5)